

PRUTHENIA

Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim

TOM
V
2010

WYSTĘPOWANIE DIRHEMÓW NA ZIEMIACH PRUSKICH¹

Jako osoba częściowo związana z archeologią bałtyjską, a częściowo z numizmatyką, z dużą ciekawością sięgnąłem po IV tom „Pruthenii”, gdzie wśród wielu fascynujących tekstów, znajduje się również artykuł Roberta Klimka, poświęcony występowaniu dirhemów na ziemiach pruskich. Cieszy, że to niezmiernie frapujące zjawisko interesuje coraz szerszą grupę badaczy. Niestety, początkowy entuzjazm został szybko rozwiany. Zanim przejdę do dyskusji nad wnioskami Autora, czuję się w obowiązku krytycznie zrecenzować bazę źródłową, na jakiej opierał się R. Klimek.

Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na istotne braki w literaturze, na jakiej opierał swoje rozważania Autor recenzowanej pracy. Dobór publikacji, z których korzystał, wydaje się bowiem w dużej mierze przypadkowy. Z jednej strony R. Klimek nie uwzględnił pozycji zupełnie podstawowych dla omawianego zagadnienia, z drugiej korzystał z opracowań drugorzędnych czy wręcz popularno-naukowych. Najwięcej szkody spowodowało opieranie się na wykazie znalezisk dirhemów, autorstwa Mariana (nie Macieja) Gumowskiego z 1959 r.² Wykaz ten, podobnie jak i wiele innych prac tego Autora, jest niestety pełen pomyłek i błędów. Świadomość takich mankamentów prac M. Gumowskiego w środowisku numizmatyków jest powszechna, niestety przedstawiciele innych dziedzin historycznych traktują dzieła tego bardzo płodnego, lecz niedbającego o szczegóły Autora, jako obowiązujące. Z drugiej strony zaniechaniem R. Klimka było pominięcie podstawowego źródła do badań znalezisk monet wczesnośredniowiecznych z ziem polskich, jakim jest seria inwentarzy Polskie Skarby Wczesnośredniowieczne (dalej PSW). W tomie II, poświęconym Pomorzu³, oraz w tomie IV, poświęconym między innymi terenom Warmii i Mazur⁴, zebrano cały, ówczesnie znany materiał źródłowy z obszarów ziem pruskich, znajdujących się w granicach współ-

¹ Uwagi o artykule Roberta Klimka, *Występowanie dirhamów oraz próba rekonstrukcji dróg ich rozprzestrzeniania się na obszarze plemion pruskich w VIII–X wieku*, Pruthenia, 2008 (2009), t. IV, s. 215–239.

² M. Gumowski, *Moneta arabska w Polsce w IX i X wieku*, Zapiski Historyczne, 1959, t. XXIV, z. 1, s. 7–61.

³ T. i R. Kiersnowscy, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza*, Polskie Skarby Wczesnośredniowieczne. Inwentarze II, Polskie Badania Archeologiczne 4, Warszawa–Wrocław 1959.

⁴ R. Kiersnowski, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Warmii i Mazur*, [w:] *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur*, Polskie Skarby Wczesnośredniowieczne. Inwentarze IV, Polskie Badania Archeologiczne 12, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 67–78.

czesnej Polski. Seria PSW, pomimo znajdujących się tam drobnych błędów, do dzisiaj jest wzorcową publikacją tego rodzaju źródeł, która została skopiowana (i oczywiście zmodyfikowana) przez badaczy czeskich i szwedzkich⁵. R. Klimek pominął również szereg drobniejszych prac, w których zawarte są istotne dane dotyczące znalezisk dirhemów na ziemiach pruskich⁶.

Nieznajomość podstawowej literatury przedmiotu spowodowała, że załączony do tekstu katalog znalezisk jest niestety pełen błędów. Ich liczba jest tak duża, że w zasadzie należy wyrazić nadzieję, że nikt nie będzie z niego korzystał, gdyż z pewnością doprowadziłoby to do powstania i powielania kolejnych pomyłek. W tym miejscu nie zamierzam wskazywać wszystkich popełnionych błędów, gdyż musiało by się to sprowadzić do opublikowania w niniejszej recenzji niemal pełnego katalogu znalezisk dirhemów z ziem pruskich. Ponieważ inwentarz taki zostanie wkrótce wydany w wersji niemieckojęzycznej w serii Polskie Badania Archeologiczne (por. przyp. 5), pozwalam sobie w tym miejscu zwrócić uwagę tylko na najbardziej rażące niedociągnięcia oraz zrezygnować z podawania pełnej literatury dotyczącej poszczególnych znalezisk, ograniczając się tylko do tej, która nie została uwzględniona w pierwszym wydaniu PSW.

⁵ Prawie 50 lat, jakie upłynęły od czasu ukazania się serii PSW, spowodowały że powstała konieczność uaktualnienia tego wykazu. Projekt taki został zrealizowany pod kierunkiem Prof. Stanisława Suchodolskiego i obecnie oczekuje na publikację (S. Suchodolski, *Program reedycji inwentarza znalezisk monet wczesnośredniowiecznych z ziem polskich (VI-połowy XII wieku)*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, red.: W. Chudziak, S. Moździoch, Toruń 2006, s. 41–50). Niedawno ukazał się osobny tom poświęcony znaleziskom ze Śląska (B. Butent-Stefaniak, D. Malarczyk, *Obieg pieniężny na Śląsku we wczesnym średniowieczu (od X do połowy XII wieku)*, Wrocław 2009). Pełna reedycja PSW, w niemieckiej wersji językowej, ukaze się niebawem w serii Polskie Badania Archeologiczne.

⁶ Z literatury powojennej: R. Kiersnowski, *Zagadnienie obiegu pieniądza wczesnośredniowiecznego na obszarze Polski północno-wschodniej*, Acta Baltico-Slavica, 1964, t. I, s. 87–97; T.S. Noonan, *Ninth-century dirhem hoards from European Russia: a preliminary analysis*, [w:] *Viking-Age coinage in the northern lands. The sixth Oxford Symposium on coinage and monetary history*, t. I, Oxford 1981, s. 47–117; idem, *Ninth-century dirham hoards from northwestern Russia and the southeastern Baltic*, Journal of Baltic Studies, 1982, t. XIII, No. 3, s. 220–244; M. Czapkiewicz, M.F. Jagodziński, A. Kmietowicz, *Arabische Münze aus einer frühmittelalterlichen Handwerker- und Handelssiedlung in Janów Pomorski, Gem. Elbląg*, Folia Orientalia, 1988, XXV, s. 157–180; W. Łosiński, *Chronologia napływu najstarszej monety arabskiej na terytorium Europy*, Slavia Antiqua, 1988, t. XXXI, s. 93–181; A. Bartzczak, *Finds of Dirhams in Central Europe Prior to the Beginning of the 10th Century A.D.*, [w:] *Origins of Central Europe*, red. P. Urbańczyk, Warszawa 1997, s. 227–239; idem, *Muntowo, gm. i pow. Mrągowo*, Wiadomości Numizmatyczne, 2000, t. XLIV, z. 1, s. 70; W. Wróblewski, T. Nowakiewicz, M. Bogucki, *Terra desolata. Wczesnośredniowieczna Galindia w świetle badań mikroregionu Jeziora Sałęt*, Studia Galindzkie, t. I, 2003, s. 157–180; M. Bogucki, D. Malarczyk, *Szestno-Czarny Las, st. III, gm. i pow. Mrągowo*, Wiadomości Numizmatyczne, 2004, t. XLVII, z. 2 (176), s. 65–67; M. Bogucki, *Wczesnośredniowieczny skarb ozdób srebrnych ze wsi Brodzikowo, pow. Mrągowo*, Studia Galindzkie, t. I, 2003, s. 182–184; idem, *Frühmittelalterliche Silberstätte und Münzen aus dem ehemaligen Ostpreußen im Licht von Archivalien*, [w:] *Auf der Suche nach der verlorenen Archäologie*, red. W. Nowakowski, M. Lemke, Warszawa 2003, s. 15–22; idem, *Coin finds in Viking Age emporium at Janów Pomorski (Truso) and the „Prussian phenomenon”*, [w:] *Money circulation in Antiquity, the Middle Ages and Modern Times. Time, range, intensity. International Symposium on the 50th Anniversary of „Wiadomości Numizmatyczne”. Warsaw 13–14 October 2006*, red. S. Suchodolski, M. Bogucki, Warszawa s. 79–107.

Bartoszyce – odnaleziono trzy dirhemy, zaś informacja o monetach europejskich jest niepewna; Braniewo – nie zgadza się liczba monet z poszczególnych mennic (np. al-Kufa – wystąpiły dwa a nie dwanaście; Isbahan – rozpoznano trzy dirhemy a nie pięć, itd.); Długobór – określone są trzy dirhemy a nie jeden, w publikacjach źródłowych nie określono za to żadnej z mennic; Łążyn – Autor nie uwzględnił informacji o monetach znajdujących się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie⁷; Ramsowo – podano błędne *terminus post quem* – najmłodsza moneta pochodzi z 828/9, a nie z 831 r.; Rudnia – dirhem z tej miejscowości jest określony (Haran ar-Rasid, mennica al-Muhammadija, 180 AH.)⁸; Sępopol – dirhem z tej miejscowości jest określony (al-Mahdi lub al-Hadi, mennica nieokreślona, 169 AH.); Zalewo – w rzeczywistości monet było co najmniej sto czterdzieści⁹.

W zestawieniu brakuje również monet już opublikowanych. Wśród znalezisk z obecnych ziem polskich uwaga ta dotyczy jedynie dwóch połówek dirhemów odkrytych niedaleko Mrągowa, na grodzisku w Szestnie-*Czarnym Lesie*¹⁰ oraz na osadzie w Muntowie¹¹. Jednak w odniesieniu do znalezisk z dzisiejszego obwodu kaliningradzkiego braki są zdecydowanie poważniejsze. Autor uwzględnił bowiem zaledwie połowę znalezisk: Kaliningrad, Klincovka, Lobertshöff, Wiskiauten/Mohovoe (oprócz wzmiankowanych pięciu dirhemów z kurhanu nr 184, znane są jeszcze dwa dirhemy z kurhanu nr 11; jeden z kurhanu nr 48 oraz pięć z kurhanu nr 72)¹², Warnikam/Pierwomajskoje¹³ oraz Gerdauen/Żeleznodorożnyj. Pojedyncze dirhemy odkryto także w Grebieten¹⁴, Dollkeim/Kovrovo¹⁵, Gross-Hubnicken/Sinjawino¹⁶, Wargenau¹⁷,

⁷ M. Widawski, *Monety z X i XI w. z dawnych znalezisk pomorskich w Muzeum Narodowym w Warszawie*, Wiadomości Numizmatyczne, 2005, t. XLIX, z. 1 (179), s. 63–78.

⁸ *nota*, Altpreussische Monatsschrift, 1872, t. IX, s. 364.

⁹ G. Bujack, *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia vom 20. September 1878*, Altpreussische Monatsschrift, 1879, Bd. 16, H. 3/4, s. 324.

¹⁰ M. Bogucki, Malarczyk, *Szestno-Czarny Las*, s. 65–67.

¹¹ A. Bartczak, *Muntowo, gm. i pow. Mrągowo*, s. 70.

¹² *nota*, Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia zu Königsberg, 1883, Bd. VIII, s. 45; E. Hollack, *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen*, Glogau–Berlin 1908, s. 184–185; B. v. zur Mühlen, *Die Kultur der Wikinger in Ostpreussen*, Bonner Hefte zur Vorgeschichte, IX, 1975, s. 124, 133, 134, 139.

¹³ W rzeczywistości dawne Warnikam obecnie nie istnieje, a Pierwomajskoje to dawne Kuggen.

¹⁴ E. Hollack, *Erläuterungen*, s. 44-b, 193; R. Kiersnowski, *Zagadnienie obiegu pieniądza wczesnośredniowiecznego*, s. 90; B. v. zur Mühlen, *Die Kultur der Wikinger in Ostpreussen*, s. 264.

¹⁵ B. v. zur Mühlen, *Die Kultur der Wikinger in Ostpreussen*, s. 264.

¹⁶ E. Hollack, *Erläuterungen*, s. 48; R. Kiersnowski, *Zagadnienie obiegu pieniądza wczesnośredniowiecznego*, s. 90.

¹⁷ E. Hollack, *Erläuterungen*, s. 173; R. Kiersnowski, *Zagadnienie obiegu pieniądza wczesnośredniowiecznego*, s. 90.

Cranz/Zelenogradsk¹⁸. Odnotowany jest też jeszcze jeden skarb z miejscowości nieznanej¹⁹.

Pewien sprzeciw budzi też wprowadzanie przez Autora nowych nazw miejscowych dla znalezisk o ustalonej już nazwie. Nawet jeśli R. Klimek ma rację (co z resztą uważam za bardzo prawdopodobne), że pochówek z 16 dirhemami znaleziono w bezpośredniej bliskości miejscowości Bogusze, to jednak pewności takiej mieć nie można. Biorąc pod uwagę, że znalezisko to funkcjonuje powszechnie w literaturze jako Grajewo-Prostki wydaje się, że wprowadzenie nowej nazwy spowodować może tylko zamieszanie. Bardziej uzasadniona byłaby zmiana nazwy w odniesieniu do dirhema znalezionego na grodzisku, znajdującym się między jeziorami Szymbarskim a Silma pod Iławą. Znalezisko to, w literaturze przedwojennej funkcjonuje jako Klein Steinersdorf, w powojennej zaś jako Silma. Mimo, że mogłoby się wydawać, że przedwojenne Klein Steinersdorf to dzisiejsza Kamionka, to jednak Komisja Ustalania Nazw Miejscowości nadała tej wsi nazwę Silma²⁰. Dodatkowo sprawę komplikują fakt, że obecnie nazwa ta funkcjonuje wyłącznie w odniesieniu do części położonej nieco dalej na zachód wsi Nejdyki²¹. Przy takim zamieszaniu wydaje się, że lepiej i bezpieczniej pozostać przy ustalonej w literaturze nazwie.

W kontekście wyżej wymienionych błędów, do roli ciekawostki można sprowadzić mocno już archaiczne spolszczenie nazw miast i mennic arabskich. Mimo, że transkrypcja nazw arabskich nie jest sprawą łatwą i nawet orientaliści mają różne zdanie w niektórych kwestiach²² (i nie chodzi tu o purystyczne stosowanie lub nie znaków diakrytycznych), to jednak nazwy takie jak Bałga (gdy mowa o stolicy starożytnej Baktrii a nie o siedzibie krzyżackiej komturii), Szasz czy Szasza, Wasyta, Zarenda, Abbazja i Basora (ponadto stosowane niekonsekwentnie), mimo że mają swoją historię w literaturze przedmiotu, są formą mocno archaiczną. Ponadto w całym tekście Omajjadom ukradziono jedno 'j'. O ile przed półwieczem można było wybaczyć taką terminologię wykształconemu w XIX w. Marianowi Gumowskiemu, to już po ukazaniu się książki o dirhemach, autorstwa wybitnych polskich orientalistów – Marii Czapkiewicz, Władysława Kubiaka i Tadeusza Lewickiego²³, gdzie między innymi uporządkowano kwestie związane z transkrypcją, używanie tego rodzaju nazw jest trudne do zaakceptowania.

¹⁸ B. v. zur Mühlen, *Die Kultur der Wikinger in Ostpreussen*, s. 259.

¹⁹ R. Kiersnowski, *Zagadnienie obiegu pieniądza wczesnośredniowiecznego*, s. 90.

²⁰ S. Rospond, *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*, t. I. Wrocław 1951, s. 290.

²¹ Silma, identyfikator miejscowości: 1045890, <http://www.stat.gov.pl/broker/access/performSearch.jspa?searchString=Silma&level=miejscSkł&województwo=&powiat=&gmina=&miejscowosc=&advanced=false>

²² Chyba najlepszym przykładem jest termin określający srebrną monetę – część orientalistów używa tradycyjnej formy dirhem, część zaś, nawiązując do transkrypcji obowiązującej w świecie anglosaskim, używa formy dirham.

²³ M. Czapkiewicz, W. Kubiak, T. Lewicki, *Niektóre wiadomości o monetach kufickich z VIII–XI w. znalezionych na ziemiach polskich*, Kraków 1956.

Lista różnego rodzaju błędów i pomyłek jest w recenzowanej pracy o wiele dłuższa i nie sposób wykazać w krótkiej recenzji wszystkich²⁴. Zdecydowana większość z nich ma łatwo rozpoznawalną przyczynę, którą było czerpanie informacji głównie z opracowania M. Gumowskiego, a nie z PSW. Przykład ten pokazuje, jak wielkie szkody może wyrządzić nierzetelne zestawienie źródeł. Rozpoczął ten proces M. Gumowski, niestety kontynuuje R. Klimek i oby na tym się to zakończyło.

Przejdźmy jednak do wniosków jakie przedstawił Autor w swojej pracy. Stwierdził on, że starsze monety, z VIII i IX w., dotarły na terytoria pruskie szlakiem morskim, przez Starą Ładogę i Skandynawię. Monety młodsze, z początku X w., dotarły na południowo-wschodnie pogranicze prusko-słowiańskie drogą rzeczno/lądową prowadzącą z Kijowa, wzdłuż Prypeci i Bugu. Z wnioskami takimi wypada się w pełni zgodzić, tym bardziej, że jest to koncepcja znana od dawna i stosunkowo dobrze udokumentowana w literaturze przedmiotu²⁵. Należy tylko zwrócić uwagę, że początki „wschodniej drogi” mogą mieć starszą metrykę²⁶, zaś grupa X-wiecznych znalezisk znajduje się na pograniczu prusko-słowiańskim i monety takie do właściwych Prus w zasadzie nie docierały²⁷.

R. Klimek dużo miejsca poświęcił rekonstrukcji dróg lądowych wewnątrz terytoriów pruskich, którymi mieli przemieszczać się ludzie, biorący udział w dalekosiężnej wymianie handlowej i mający dostęp do zasobów srebra. Nie czuję się w pełni kompetentny, żeby dyskutować z tą częścią pracy, jednak metoda polegająca na liniowym łączeniu brodów na rzekach, grodzisk, osad i znalezisk monet i skarbów budzi pewne obawy. Szczególnie jeśli łączy się obiekty o nieustalonej chronologii, lub co również ma miejsce w recenzowanej pracy, łączy się linią obiekty o zdecydowanie różnej chronologii. Przykładem niech będzie rekonstruowany przez Autora szlak łączący Truso – rejon Iławy – północne Mazowsze (s. 222). Został on wytyczony na podstawie osady w Janowie Pomorskim (Truso), funkcjonującej jako interregionalne emporium od końca

²⁴ Z bardziej rażących należy wspomnieć o „rzymskim systemie miar” funkcjonującym w strefie nadbałtyckiej (s. 218), o tym, że dirhemy ‘abbasydzkie wyróżniają się precyzyjniejszą robotą i wyraźniejszym napisem od omajjadzkich (s. 217), o znalezieniu na Wolinie dirhema Buwajhidów z 1056 r., podczas gdy jest to końcowa data panowania tej dynastii (447 AH. = 1055/56 A.D.), a nie rok wybitcia monety (s. 217).

²⁵ R. Kiersnowski, *Uwagi o znaleziskach monet wczesnośredniowiecznych z ziem pruskich*, Wiadomości Numizmatyczne, 1960, t. IV, s. 1–14; idem, *Zagadnienie obiegu pieniądza wczesnośredniowiecznego*, s. 87–97; T.S. Noonan, *Ninth-century dirham hoards from northwestern Russia*, s. 220–244; W. Łosiński, *Chronologia napływu najstarszej monety arabskiej*, s. 93–181; idem, *W sprawie „wschodniej drogi” dopływu monet arabskich do Wielkopolski w X wieku*, [w:] *Moneta Mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*, red. B. Paszkiewicz, Warszawa 2002, s. 183–192; A. Bartczak, *Finds of Dirhams in Central Europe*, s. 227–239.

²⁶ S. Suchodolski, D. Malarczyk, *Die Zuströmwege der Dirhams nach Polen*, [w:] *Magister Monetae. Studies in honour of Jørgen Steen Jensen*, red. M. Andersen, H.W. Horsnaes, J.Ch. Moesgaard, Copenhagen 2007, s. 93–100.

²⁷ M. Bogucki, D. Malarczyk, E. Marczak, *Skarb dirhamów z X wieku z grodziska w Truszkach Zalesiu, pow. Kolno, woj. podlaskie*, Wiadomości Numizmatyczne, 2005, t. XLIX, z. 2 (180), s. 187–188; M. Bogucki, *Coin finds in Viking Age emporium at Janów Pomorski*, s. 79–107.

VIII do poł. X w., przez kilka osad i grodzisk (większość niedatowana, część w ogólnych ramach od IX do XIII w.). Punktem kluczowym na tym szlaku ma być grodzisko (wraz z odnalezionym tam skarbem – *t.p.q.* 1135 r.) w Łążynie, funkcjonujące w XII i XIII w. W innym przypadku Autor rekonstruuje szlak prowadzący z Bałgi, przez całą Warmię w stronę północnej Barcji (s. 225). Ważnym znaleziskiem na tym szlaku ma być pojedynczy dirhem z byłego Warnikam. Problem tylko w tym, że dirhem ten jest jedynym świadectwem tego, z grubsza licząc, 100-kilometrowego szlaku handlowego. To oczywiście najbardziej jaskrawe przykłady, pokazujące jednak, że rekonstruując szlaki handlowe nie należy łączyć wszystkich „wczesnośredniowiecznych” stanowisk, które układają się wzdłuż oczekiwanego kierunku. Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do terenów byłych Prus Wschodnich, gdzie poza nielicznymi wyjątkami, stan rozpoznania archeologicznego utrzymuje się na poziomie z 1945 r. Podjęcie nowoczesnych badań archeologicznych na dowolnym stanowisku wczesnośredniowiecznym z terenów dawnych Prus Wschodnich oznacza zazwyczaj wywrócenie całej dotychczasowej wiedzy do góry nogami. Stąd zalecałbym daleko idącą ostrożność w wytyczaniu szlaków handlowych na podstawie tak niepewnych danych.

W literaturze można znaleźć wiele szlaków komunikacyjnych i handlowych, rekonstruowanych poprzez liniowe łączenie na mapie punktów oznaczających wyjątkowe znaleziska (skarby, pojedyncze monety i innego rodzaju cymelia), punkty przeprawy, grody, osady, itd. Jednak takie rekonstrukcje zazwyczaj nie uwzględniają całego szeregu istotnych czynników, jak chociażby chronologia czy struktura znalezisk, czy możliwość istnienia wielu alternatywnych dróg łączących te same miejscowości. Niewątpliwie w kilku odosobnionych przypadkach można wskazać na konkretne drogi, którymi podążali starożytni i średniowieczni kupcy²⁸, jednak w większości przypadków jest to niemożliwe. Bezpieczniej jest zdefiniować „szlak” jako dość szeroką strefę przepływu ludzi, towarów, a nawet idei między różnymi, często dość odległymi skupiskami ludzi²⁹. Bez wątpienia wiele lądowych szlaków komunikacyjnych i handlowych funkcjonowało w oparciu o system rzeczny. Ale pomijając duże spławne rzeki, wydaje się, że pomniejsze rzeki i jeziora wykorzystywane były nie tyle do spławiania się w głąb kontynentu, co mogły służyć jako drogowskazy. Poruszano się zapewne wzdłuż dolin rzecznych. Niekiedy blisko nich, niekiedy daleko. Powyższe uwagi nie oznaczają wcale, że kwestionują istnienie szlaków w przeszłości. Uważam, że mogły one funkcjonować nawet formie zbliżonej do tej nakreślonej przez R. Klimka. Sądzę jednak, że ich rekonstrukcja powinna być lepiej udokumentowana.

²⁸ W. Filipowiak, *Najstarszy trakt Pomorza*, [w:] *Munera Archaeologica Iosepho Kostrzewski quinquagesimum annum optimarum atrium studiis deditum peragenti ab amicis collegis discipulis oblata*, red. K. Jażdżewski, W. Hensel, Poznań 1963, s. 383–395.

²⁹ W. Wróblewski, T. Nowakiewicz, M. Bogucki, *Terra desolata*, s. 167–168. Nie wchodząc w szczegóły, trzeba zwrócić uwagę, że sam termin „szlak” nie jest jednoznaczny – A. Zalewska, *Methodological reflections over the terms rzeka–szlak (river route) used in scientific discourse*, *Situne Dei* 2009, s. 103–109.

PRUTHENIA

Tom V

Olsztyn 2010

PRUTHENIA

Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim

Rada Naukowa:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski*

Redagują:

*Grzegorz Białuński (redaktor), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec (sekretarz),
Bogdan Radzicki (zastępca redaktora),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan*

Tłumaczenia streszczeń i spisu treści:

Joachim Stephan

Opracowanie graficzne, skład i projekt okładki:

Marek M. Pacholec

Wydano dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Edycja wspólna

Towarzystwa Naukowego „Pruthenia”

oraz

Towarzystwa Naukowego i Ośrodka Badań Naukowych
im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie,

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2010

PRUTHENIA
Band V
Zeitschrift für Geschichte und Kultur
der Prußen und der baltischen Völker

Wissenschaftlicher Beirat:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski*

Redigiert von:

*Grzegorz Białuński (Redakteur), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek Pacholec (Sekretär),
Bogdan Radzicki (stellvertretender Redakteur),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan*

Übersetzung der Zusammenfassungen und des Inhaltsverzeichnisses:

Joachim Stephan

Vorbereitung zum Druck und Umschlagentwurf:

Marek M. Pacholec

Wissenschaftlicher Verein „Pruthenia“
und
Wojciech-Kętrzyński-Wissenschaftlicher Verein
und Wojciech-Kętrzyński-Forschungszentrum in Allenstein

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2010

Spis treści

<i>Od redakcji</i>	5
Bartosz Kontny, <i>Profesorowi Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w osiemdziesiątą rocznicę urodzin</i>	7
I. Studia i artykuły	
Mateusz Bogucki, <i>Między wagą a mieczem. Kupcy wikińscy w świetle źródeł pisanych i archeologicznych</i>	17
Marek M. Pacholec, <i>Pruskie obrzędy religijno-magiczne sfery wojny</i>	67
Grzegorz Białuński, <i>Ród Pipina</i>	91
Alicja Dobrosielska, <i>Uwagi o udziale Jaćwiegów w kolonizacji krzyżackiej</i>	113
Seweryn Szczepański, <i>Czy pruskie miejsca święte? Nazwy miejscowe i fizjograficzne z obszaru historycznej Pomezanii i obszarów sąsiednich w dokumentach krzyżackich</i>	133
Izabela Lewandowska, <i>Stosunek władz i społeczeństwa Warmii i Mazur do dziedzictwa archeologicznego regionu po 1945 roku. Wprowadzenie do zagadnienia</i>	161
II. Materiały i źródła	
Joachim Stephan, <i>Przywileje lokacyjne komornictwa Huntenau</i>	201
III. Polemiki i dyskusje	
Mateusz Bogucki, <i>Występowanie dirhemów na ziemiach pruskich</i>	253
Robert Klimek, <i>O dirhamach, Prusach i poszanowaniu prawa, czyli w odpowiedzi dr. Mateuszowi Boguckiemu</i>	259
IV. Recenzje i omówienia	
<i>A.J. Greimas, O bogach i ludziach. Studia o mitologii litewskiej</i> (Justyna Prusinowska)	269
<i>A.C. Кубинь, Ятвяги в X–XI вв.: «балтское племя» или «береговое братство»?</i> (Krzysztof Wróblewski, Szymon Mich)	275
<i>Joachim Stephan, Osadnictwo pruskie i kolonizacja krzyżacka w komturstwie Dzierzgoń</i> (Seweryn Szczepański)	285
<i>Kronika oliwska</i> (Alicja Dobrosielska)	293
<i>Zakon krzyżacki w historii, ideologii i działaniu – symbole dziejowe, Der Deutsche Orden in Geschichte, Ideologie und Wirkung – historische Symbole</i> (Marek M. Pacholec)	297
V. Sprawozdania i komunikaty	
<i>Sprawozdanie z działalności Towarzystwa „Pruthenia” za rok 2008</i> (Izabela Lewandowska, Bogdan Radzicki)	301
<i>Sprawozdanie z działalności Towarzystwa „Pruthenia” za rok 2009</i> (Bogdan Radzicki)	313

Inhaltsverzeichnis

<i>Von der Redaktion</i>	5
Bartosz Kontny, <i>Professor Jerzy Okulicz-Kozaryn zum achtzigsten Geburtstag</i>	7
I. Studien und Artikel	
Mateusz Bogucki, <i>Zwischen Waage und Schwert. Die frühmittelalterlichen Kaufleute im Ostseeraum</i>	17
Marek M. Pacholec, <i>Die mit Krieg verbundenen prußischen religiös-magischen Riten</i>	67
Grzegorz Białuński, <i>Das Geschlecht Pipins</i>	91
Alicja Dobrosielska, <i>Bemerkungen zur Beteiligung von Jadwingern am Landesausbau des Deutschen Ordens</i>	113
Seweryn Szczepański, <i>Sind es heilige Orte der Prußen? Ortsnamen und physiographische Namen aus dem historischen Raum Pomesanien und den Nachbargebieten in Dokumenten des Deutschen Ordens</i>	133
Izabela Lewandowska, <i>Das Verhältnis der Behörden und der Gesellschaft in Ermland und Masuren zum archäologischen Erbe der Region nach 1945. Einführung ins Problem</i>	161
II. Materialien und Quellen	
Joachim Stephan, <i>Die Handfesten des Kammeramtes Huntenau</i>	201
III. Polemiken und Diskussionen	
Mateusz Bogucki, <i>Das Vorkommen von Dirhems in den prußischen Gebieten</i>	253
Robert Klimek, <i>Über Dirhems, Prußen und die Achtung des Rechts, oder eine Antwort an Dr. Mateusz Bogucki</i>	259
IV. Rezensionen und Besprechungen	
<i>A.J. Greimas, O bogach i ludziach. Studia o mitologii litewskiej</i> (Justyna Prusinowska)	269
<i>A.C. Кубинь, Ятвяги в X–XI вв.: «балтское племя» или «береговое братство»? (Krzysztof Wróblewski, Szymon Mich)</i>	275
<i>Joachim Stephan, Osadnictwo pruskie i kolonizacja krzyżacka w komturstwie Dzierzgoń</i> (Seweryn Szczepański)	285
<i>Kronika oliwska</i> (Alicja Dobrosielska)	293
<i>Zakon krzyżacki w historii, ideologii i działaniu – symbole dziejowe, Der Deutsche Orden in Geschichte, Ideologie und Wirkung – historische Symbole</i> (Marek M. Pacholec)	297
V. Sprawozdania i komunikaty	
<i>Tätigkeitsbericht des Vereins „Pruthenia“ für das Jahr 2008</i> (Izabela Lewandowska, Bogdan Radzicki)	301
<i>Tätigkeitsbericht des Vereins „Pruthenia“ für das Jahr 2009</i> (Bogdan Radzicki)	313

ISSN 1897-0915